

Dr Ranka Gašić, viši naučni saradnik,
Institut za savremenu istoriju, Beograd

OSVRT NA ULOGU SRPSKIH INTELEKTUALACA U DOGAĐAJIMA OKO RASPADA SFRJ

Apstrakt: intelektualna elita Srbije i njen preobražaj od disidenata u vreme socijalizma do pristalica i protivnika Miloševićevog režima. Stereotipi i stvaranje određene duhovne klime od strane intelektualaca kao priprema za rat 1991.

Abstract: Serbian dissident intellectuals and their transformation into supporters and opponents of the Milosevic regime. The stereotypes and creating a public opinion favourable for the ethnic clashes in 1991.

Ključne reči: intelektualci, građanstvo, nacionalizam, stereotipi, raspad SFRJ

Key words: intellectuals, middle class, ethnic nationalism, stereotypes, disintegration of Yugoslavia

Kada se danas, dvadeset godina kasnije, osvrnemo na izbijanje rata na jugoslovenskom prostoru, nemoguće je ne primetiti da mnogi akteri ovih događaja još uvek imaju neku ulogu u savremenom društvu i državi, i pored toga što mnogi nisu više među živima, ili su izvedeni pred lice pravde. Pored političara, čija je odgovornost uvek najočiglednija, potrebno je, u cilju procesa pomirenja, obratiti pažnju na ulogu intelektualaca kao promotera određene politike, ratne kao i antiratne. Mnogo je studija o raspadu Jugoslavije koje su se bavile unutrašnjim i spoljnim razlozima raspada zemlje, ali malo njih se bavilo intelektualcima i njihovim nacionalnim idejama kao jednom od uzroka krize i rata. Ovaj tekst predstavlja samo još jedan prilog takvim razmatranjima. Uloga beogradskih intelektualaca u ratnim događanjima i oko njih ovde je sagledana u svetlu njihovog opšteg društvenog položaja na ovim prostorima, i u svetlu onoga što se smatra osnovnim zadatkom ove društvene grupe, a to je kritičko mišljenje.

Intelektualci tradicionalno zavise od države u društvima zakasnelog razvoja, gde srednja klasa zapravo predstavlja birokratiju, a ne građanstvo, čiji status izvire iz slobodnih zanimanja.

¹Ovo je strukturalna pojava u balkanskim društvima, (ali i u svim manje razvijenim regionima sveta) koju treba imati u vidu uvek kada se govori o potrebi da intelektualac zauzme kritički stav prema državi. Prema tome, potreba da se zadrži ili steknu sinekure, svakako nije razlog koji se može zanemariti, ako se želi protumačiti podrška (u ovom konkretnom slučaju) srpske inteligencije Miloševićevom režimu. To posebno važi za godine nakon 1991, jer je rat razorio srednju klasu na celoj prostoru bivše Jugoslavije, kojoj su intelektualci uglavnom pripadali. Kako je i ranije inteligencija bila vezana egzistencijalno za državu, sada su nove sinekure tražene od novih vladajućih struktura, uglavnom povezanih sa ratnim profiterima. ²

Ipak, primarni zadatak intelektualca je promocija znanja i kritičkog mišljenja. (Ovako shvaćena uloga inteligencije formulirana je u vreme prosvetiteljstva, i danas se još uvek smatra validnom). Kako je to istakao Andrej Mitrović, komentarišući ulogu historičara (ali i svakog drugog intelektualca) „znanje je učinak široko plodan jer je sobom kultura angažovana već time što postoji, pri čemu znanje, stvorena historiografijom koja je verna svojoj svrsi da sazna, nude razumnoj politici koristan kulturni ambijent i doprinose neposrednom razvitku kulture politike“.³ Međutim, u sredinama čija se politička kultura zasniva na nasilju i netoleranciji, antiintelektualizam je često opšte raspoloženje u društvu, koje vladajuće strukture podstiču (kako najbolje pokazuju primeri totalitarnih ideologija 20. veka). Dogma traži bezuslovnu veru, a ne preispitivanje i sumnju. U vremenima isključivosti i netrpeljivosti, razum biva potisnut na marginu. Sami intelektualci, nacionalistički opredeljeni, pokazuju antiintelektualističke stavove, i umesto da vrše funkciju intelektualca, a to je preispitivanje i širenje racionalne svesti, rade suprotno. U nedovoljno razvijenim društvima intelektualci često igraju uloge koji im po prirodi ne pripadaju. U uslovima etničkog nacionalizma, kakav je slučaj na Balkanu, taj angažman je primarno u diskursu nacionalizma, tj. vrši se razdvajanje po etničkoj (nacionalnoj) liniji i po opredeljenju za ili protiv nacionalizma (što sve ostale društvene teme potiskuje na marginu intelektualnog života). Umetnici i naučnici pojavljuju se često na društvenoj sceni u vidu političara, činovnika administracije, političkih lidera ili „nacionalnih radnika“ (što god to trebalo da znači).⁴ Kada, međutim, započne ratni sukob, onda taj angažman intelektualca postaje i mnogo više, pa se u pojedinim (ne tako retkim slučajevima), može nazvati pravim zločinom, tj. otvorenim podsticanjem na zločin. (priprema društva na rat do istrebljenja, primer nacizma, propaganda koja oduzima „neprijatelju“ svako ljudsko svojsvo i tako čini zločin prihvatljivim).

¹ Vidi: Wolfgang Hoepken, Zwischen Buerokratie und Buerkertum: “Buergerliche Berufe” in Suedosteuropa, u: *Eliten in Suedosteuropa. Rolle, Kontinuitaeten, Bueche in Geschichte und Gegenwart*, hrsg.von Wolfgang Hoepken und Holm Sundhaussen, Muenchen 1998, 69-105.

² Božidar Jakšić, Društveni angažman intelektualaca u procesu raspada Jugoslavije, u: *Filozofija i društvo*, IX-X, Beograd 1996, 85-110, 103.

³ Andrej Mitrović, Prevlast nerazuma. Segment o istorijskom nerazumu u duhovnim prilikama kriznog doba (pokušaj šireg tumačenja konkretnim povodom), u: *Dijalozi historičara – povjesničara* 2, Pečuj 19-21 XI studenog/novembra 1999, 61-71, 62.

⁴ B. Jakšić, p.d, 100.

Pored toga, ono što obeležava društva ovog regiona, još više doprinosi ovakvom modelu ponašanja – primitivna politička kultura, plemenske podele u osnovi društvene strukture koje postoje paralelno i nezavisno od naizgled moderne organizacije društva, nasilje kao osnovni vid rešavanja problema. Razdoblje intelektualnog „angažmana“ pojedinaca uoči rata i tokom njega (a recidivi takvog ponašanja vidljivi su i danas) karakterište potpuni subjektivizam mišljenja i nestanak kritičke svesti, očitovan u podeli „mi“ i „oni“. Jedino je obrazac klasne podele iz prethodnog perioda sada zamenjen obrascem nacionalne (etničke i plemenske) podele. Intelektualci su insistirali na ideji sopstvene nacije kao žrtve u prošlosti (u vreme zajedničkog života u Jugoslaviji), u ekonomskom i kulturnom pogledu. Druge nacije prikazivane su kao suparnici, neprijatelji i suštinski različiti od „nas“. Istorijska uloga svoje nacije je nekritički precenjivanja, dok je na isti način potcenjvana uloga svih ostalih. Dualizam svojstven ljudskom mišljenju i ponašanju od pamtiveka, vidljiv u političkoj i verskoj propagandi svih vremena, do bola jednostavna podela na dobro i loše, „nas“ i „njih“, koja odražava iskonski strah od stranog i nepoznatog, sada je pothranjivan i podržavan upravo od strane intelektualaca, onih koji bi po svojoj prirodi trebalo da budu branioci kritičkog mišljenja i da podižu intelektualni nivo svoje sredine. Kolektiv ovde trijumfuje nad pojedincem, neprijatelj se mistifikuje i, često bez obzira na elementarnu logiku, pripisuju mu se sve moguće negativne osobine, koje u stvarnosti ne mogu uporedo postojati. Opšte vrednosti, kao humanizam i demokratija, u ovakvom diskursu potpuno nestaju i bivaju potisnute, pojedinac biva obmanut, lišen kulture i razuma i spreman da bude upotrebljen kao sredstvo. Primer je instrumentalizacija istorije u čemu su ulogu imali ne samo kvazi istoričari (ljudi bez akademskog obrazovanja istoričara) koji su vršili neverovatnu distorziju ionako prilično slabe istorijske svesti ovdašnje populacije, već i neki akademski obrazovani istoričari, koji su spremno učestvovali u tome. Andrej Mitrović je to nazvao „imperijalističkim pohodom na prošlost“, u kojem se bez obzira na svaku zdravu logiku, a posebno bez obzira na pravila struke, prošlost pokušavala prisvajati i prekrajati po volji kvaziintelektualaca. Pojave teza o izabranom narodu, o narodu kao žrtvi, o nebeskom carstvu itd postale su obrnuto srazmerne bedi u kojoj je zapala većina stanovništva regiona zahvaćenog ratom. Nije li to, na neki način, samoubilački potez intelektualca koji kreira ukidanje kulture i ukidanje kritičkog mišljenja kao osnovnog postulata svog delovanja.⁵

Osnovno sredstvo, tj postupak kojim se ovakve ideje pothranjuju, jesu stereotipi. Ideja o susedima i „drugima“ bazirana je na stereotipnom mišljenju. Pojmovi „neprijatelj“ i „drugi“ postaju sinonimi. Intelektualci treba da prepoznaju i artikulišu stereotipe. Oni su to, međutim, u datom slučaju činili u potpuno suprotnom pravcu – umesto da ih potiskuju, oni su ih promovisali. Stereotipi o drugima (a, sledstveno, i o sebi), prema tumačenju Olivera Milosavljević,⁶ javljaju se npr. u Srbiji uvek u godinama koje prethode ratovima, ali svakako je reč o univerzalnom fenomenu. Ovaj obrazac je dobro poznat, i može se primetiti u svakoj sredini – stvarnim ratnim

⁵ A. Mitrović, p.d, 65-67.

⁶ Olivera Milosavljević, Stereotipi o drugima kao opravdanje (argument) nacionalizma. Primer: srpski intelektualci o Hrvatima, u: *Dijalog istoričara – povjesničara I*, Pečuj 20-22. studeni/novembar 1998, 23-35

sukobima uvek predstoji intelektualna i duhovna priprema, tako da ono što će uslediti, postaje prihvatljivo, iako to nije i, sa moralnog stanovišta, ne sme biti. U stvaranju stereotipa primarni su politički činiooci, a ne stvarna svest o razlikama u odnosu na druge, jer se ta svest stvara i instrumentalizuje iz političkih razloga. Očigledni primer su nelogičnosti u stereotipima o jednom narodu. Uzmimo radi toga primer nekoliko stereotipnih osobina Hrvata u viđenju srpske propagande tokom devedesetih godina. O.Milosavljević navodi: „dvoličnost, ...tesnogradost, separatizam, šovinizam, *nagodbenjaštvo*,.... oportunistam....“.⁷ Lako je primetiti da se, među uglavnom negativnim karakteristikama, ovde nalazi i termin *nagodbenjaštvo*, koji ni u kom slučaju sam po sebi nema negativno značenje (iako mu se ono u ovom stereotipnom mišljenju pripisuje). Ukoliko ta reč znači sklonost ka pravljenju nagodbi, tj. postizanju kompromisa, proizlazi da je ovde došlo do ozbiljne inverzije vrednosti, po kojoj inače pozitivno svojstvo, postaje negativno, dakle, ideja o toleranciji se po sebi odbacuje. Da li su kreatori ovakvog stereotipa uopšte ovoga bili svesni, ili je, što je verovatnije, došlo do nesvesne projekcije stvarnih agresivnih namera?

U konkretnom slučaju uloge srpskih intelektualaca krajem osamdesetih i devedesetih godina, bitno je uočiti kako je diskurs socijalizma, marksizma i samoupravljanja pretvoren u nacionalizam, a posebno kako su disidenti i opoziciono orijentisani intelektualci prihvatili nacionalizam i podržali politiku koja je promovisala upravo one vrednosti protiv kojih su se oni do tada borili. Prema rečima Andreja Mitrovića, intelektualci bivše Jugoslavije, starijih i srednjih generacija, imaju zajedničko iskustvo socijalističkog vremena, obeleženo zahtevom za strogom primenom istorijskog materijalizma, tj. marksizma. To je uticalo na snižavanje teorijske i neophodne stručne kulture, kao i na autocenzuru. U praksi, intelektualci su se ponašali različito – neki su bili odani svojoj pravoj ulozi kritičkog promišljanja stvarnosti, a neki su bili manje ili više rigidno ustaljeni u matrici partijski inspirisanog tumačenja stvarnosti. Sva ova usmerenja i načini intelektualnog angažmana koegzistirali su na jugoslovenskog sceni.⁸ U predvečerje raspada Jugoslavije, jedan oblik kolektivističke identifikacije zamenjen je drugim, pa iako je umesto samoupravnog socijalizma nastao nacionalizam, ostala je praksa odbacivanja svega drugačijeg, praksa netolerancije i nasilja kao strukturna pojava balkanske političke istorije. Intelektualci koji su i dalje vršili svoju pravu funkciju i zastupali racionalan pogled na stvarnost postali su, u ratnim vremenima, „izdajnicima naroda“ „jugonostalgičari“, „propagatori povratka na komunizam i totalitarni način mišljenja“. Neki od bivših disidenata su odbili da se identifikuju sa ovim autoritarnim kolektivizmom, i nacionalšovinizmom, ali mnogi su učinili upravo suprotno. Pretvaranje intelektualca u „nacionalnu inteligenciju“ izneverava njihovu suštinsku funkciju. To se na žalost, u vreme raspada Jugoslavije, postala opšta pojava u svim centrima bivše države. Intelektualci su učestvovali u procesu homogenizacije društva na etnonacionalnoj osnovi, sejući ksenofobiju. Tako su služili podelama jugoslovenskog prostora što je prvo dovelo do krize, a zatim i raspada zemlje.

⁷ O.Milosavljević, p.d, 31.

⁸ Vidi: A Mitrović, p.d, 63.

Do sada najbolje istraživanje o tome šta se dogodilo sa srpskim intelektualcima u godinama koje su prethodile ratu i raspadu zemlje uradila je istoričarka iz Londona, Jasna Dragović Soso.⁹ Ona je dala izvanrednu analizu kako je velika i raznorodna grupa srpskih intelektualaca, disidenata i protivnika jednopartijskog sistema posle Titove smrti stvorila jedinstven front za zaštitu ljudskih i građanskih prava, i kako se taj front raspao na pristalice i protivnike Miloševićeve politike. U početku Milošević je bio deo režima koji su oni kritikovali, a njegovo rešenje nacionalnog pitanja brzo se pokazalo kao nedemokratsko i represivno, što je trebalo da zasmeta intelektualcima koji su se dotle borili protiv toga. Nacionalizam je postao osnovna preokupacija i zasenio sve ostale tačke programa kritičke inteligencije, te naveo mnoge humanističke intelektualce da izdaju svoje humanističke principe. Nesporno je da je inteligencija Miloševiću u kritičkom trenutku dala legitimitet i time doprinela ulasku zemlje u rat. Jako mali deo njih protestovao je u ime principa humanizma i demokratije protiv onog što se radilo nesrpskim narodima. Da li je u pitanju kriza identiteta intelektualca u kontekstu doba opšte nesigurnosti, ili sasvim proizaični motivi društvenih položaja i sinekura?¹⁰ Prema Jasni Dragović Soso, u literaturi postoje tri tipa objašnjenja– prvo je instrumentalističko, po kojem su ovi intelektualci bili u stvari saveznici režima, jer ih je on tolerisao dok su mu oni nudili svoje usluge. Prema tome, ovde bi osnovna motivacija bila socijalna i politička moć, i nedostatak istinske demokratske orijentacije. Ali, to ne objašnjava veliki talas nacionalizma koji je zahvatio srpsku inteligenciju još pre pojave Miloševića. Drugo objašnjenje ukazuje na nepromenljivost nacionalizma u Srbiji još iz 19. veka.¹¹ Prema ovoj teoriji, u pitanju je dugoročni program, nepromenljiv još od 19. veka. Ovakvo tumačenje je, međutim, na svojstven način odraz stereotipa od drugome, po kojem je neprijatelj nepromenljiv u vremenu, uvek isti i uporan u ideji da uništi „nas“. Autorka s pravom smatra da ovde nedostaje pravi istorijski kontekst u kojem treba tumačiti sve promene kroz vreme.¹² Kako objasniti zašto su neki iznenada podržali nacionalizam, iako to nisu nikada ranije zastupali? Ona se zalaže za strukturno kontekstualni pristup koji uzima u obzir poseban kontekst osamdesetih godina, i traži uzroke u razvoju jugoslovenskog federalizma ka konfederalizmu i specifičnom položaju Srba kao najveće i najviše rasute nacije na teritoriji bivše Jugoslavije. Koncept jugoslovenskog jedinstva bio je tokom šezdesetih i sedamdesetih godina potisnut u korist specifičnih nacionalnih kultura i federalnih jedinica. Oko 40% ukupnog srpskog stanovništva na ovaj način ostalo je izvan tzv. uže Srbije. Ipak, ostaje činjenica da je nacionalizam srpske inteligencije bio neusaglasiv sa demokratskim opredeljenjem jer su rešenja bila zasnovana na dvostrukim standardima, a diskurs jako opterećen stereotipima o viktimizaciji, konceptu genocida i teorijama zavere. Sve to

⁹ Jasna Dragović Soso, *Spasioci nacije. Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Beograd 2004.

¹⁰ J. Dragović Soso, p.d, 17-20

¹¹ Ivo Banac, *The Fearful Asymmetry of War: The Causes and Consequences of Yugoslavia's Demise*, u: *Deadalus*, 1992, CXXI/2, 143.

¹² J. Dragović Soso, p.d, 23-25.

neizbežno je vodilo u traženje „spasioca“. ¹³ Na taj način, upotreba nasilja postala je prihvatljiva intelektualcima, iako oni to u početku nisu želeli.

Tokom osamdesetih godina još uvek je ogromna većina beogradskih intelektualaca želela Jugoslaviju reformisanu u demokratskom pravcu i u pravcu poštovanja ljudskih prava. Mali broj je imao jasnu nacionalističku orijentaciju. Šta se dogodilo da ta manjina preovlada? Prvo, preispitivanje prošlosti – srpski intelektualci su počeli da se bave raspadom prve Jugoslavije, iskustvom masovnog istrebljenja Srba u vreme NDH i komunističkim rešenjem nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Upravo u to vreme u zemlji su uzele maha centrifugalne tendencije. Tu je i pojava kosovskog pitanja, i nemoć političkih struktura da ovo pitanje reše, kao i odnos između tadašnje srpske i slovenačke elite. Slažemo se sa zaključkom autorke da je odgovor na ovo pitanje u Miloševićevom udvaranju intelektualcima i liberalizaciji kulture u Srbiji i njegovom angažmanu da popravi položaj Srbije unutar federacije, što je većina intelektualaca smatrala pozitivnim. Umesto da inteligencija principijelno odbaci sve ustavne promene izvršene nedemokratskim putem i represivnim sredstvima, ona je bila u zabludi da demokratija može da sačeka dok se ne reši nacionalno pitanje. ¹⁴ Pitanje je u kojoj meri je ovakav stav proistekao iz uverenja a koliko iz oportunitizma, što nas ponovo vraća na tezu postavljenu na početku, o položaju inteligencije u slabo razvijenim zemljama i njenom položaju između birokratije i građanske klase.

Umesto da socijalno nezadovoljstvo usmere ka promeni sistema, intelektualci disidenti su prihvatili komunističkog predsednika, upravo zbog te zablude da je demokratija manje važna od nacije. Kada je Milošević 1989. učvrstio vlast, mnogi su shvatili da su napravili grešku i vratili se borbi za sistemske promene. Međutim, izgubljeno je dragoceno vreme. Intelektualna opozicija nije mogla da nađe ni odgovarajućeg lidera ni da se na dobar način organizuje. Miloševićeva deklarativna odbrana Jugoslavije, paralelno sa odbranom srpskih interesa (kako ih je on shvatao) takođe je delovala u pravcu da inteligencija prihvati njegovu politiku. Mitinzi kosovskih Srba delovali su kao „glas naroda“ a srušena rukovodstva u Vojvodini i na Kosovu zaista su bila nepopularna. Tako se stekao utisak da je reč o „pobedi narod“, i „demokratskom činu“. ¹⁵ Tada je bilo veoma malo onih koji su videli pozadinu ovih događaja u pravom svetlu. Najvatrenije pristalice Miloševića bili su akademici koji su izradili nacrt Memoranduma SANU 1986. godine (Antonije Isaković, Mihajlo Marković, Marija Bečković i dr). Zašto su intelektualci prihvatili metode represije i sumnjive taktike sa određenom dozom pragmatizma? To se delom može objasniti činjenicom da je represija u osnovi političke kulture na ovim prostorima, pa stoga postupci Miloševićevog režima nisu delovali suviše čudno i neprihvatljivo čak ni onima koji su se načelno borili protiv takvog političkog modela. Krajem 1989. beogradski intelektualci su konačno shvatili da su izgubili vreme za borbu za demokratiju. Videli su da se to u Hrvatskoj i Sloveniji ubzano događa (bar na planu političkog pluralizma), što je jačalo dobru

¹³ J. Dragović Soso, p.d, 29.

¹⁴ J. Dragović Soso, p.d, 30-34

¹⁵ J. Dragović Soso, p.d, 308-309

sliku o njima na Zapadu, dok je Srbija poprimala imidž boljševizma. Okidač je bila pobjeda Miloševića na izborima održanim po starom sistemu. Tada su konačno shvatili da se „antibirokratska revolucija“ neće transformisati u demokratsku.

Beogradska kritička inteligencija počela je takođe u jesen 1989 da se deli u stranke. Odbor za odbranu slobode misli i izražavanja tada se podelio prema razlikama u svhatanjima o srpskom režimu i u vezi sa nacionalnim pitanjem. Tako su nastale tri opozicione strukture – Demokratska stranka kao partija centra, Srpski pokret obnove na desnom krilu, i UJDI na levom krilu (Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu, u kojem su bili antinacionalistički nastrojani intelektualci – advokat Ivan Janković, sociolozi Vesna Pešić i Zaga Golubović i Gojko Nikolić, general). DS je okupila najveći broj intelektualaca, i oni su zastupali stav o jednakoj važnosti rešavanja nacionalnog pitanja i demokratske transformacije društva. Oni koji su podržali režim bili su, između ostalih, Mihajlo Marković, Antonije Isaković, i Dobrica Ćosić, s tim što su prva dvojica prišla Miloševićevoj partiji, dok se Ćosić nije partijski angažovao, iako je u odlučujućem trenutku podržao tu politiku. U svakom slučaju, ako su ciljevi kritičke inteligencije iz osamdesetih godina bili demokratija i nacionalno jedinstvo, mora se konstatovati da su oba doživela neuspeh.¹⁶

Intelektualci antiratne orijentacije tada su činili izrazitu manjinu u srpskom društvu. Ipak, vrlo je značajna činjenica da je jedan broj takvih ljudi, bez obzira na društveni status, sinekure, pa i realne pritiske kojima je bio izložen, digao otvoreno glas protiv represije i rata i na taj način u potpunosti vršio pravu, kritičku, ulogu intelektualaca u društvu. Beogradski krug činili su intelektualci koji su dizali glas protiv rata, etnonacionalizma, populizma i ratnih zločina. Od 1992. do 1995. držali su sesije subotom, na kojima je ukupno učestvovalo oko 140 ljudi iz raznih oblasti kulturnog života, kako članovi kluba, tako i gosti, sa cele teritorije bivše Jugoslavije. Neki od članova kluba bili su Borka Pavićević, Seška Stanojlović, Filip David, Obrad Savić, Gojko Nikolić, Miladin Životić, Vladan Vasiljević, Milovan Đilas, Biljana Jovanović i dr. Dokumentacija sa ovih skupova objavljena je u dvotomnoj voluminoznoj knjizi *Druga Srbija* (izd. Ivan Čolović i Aljoša Mimica, Beograd 1992) i *Intelektualci i rat* (Beogradski krug, Centar za antiratnu akciju, Beograd 1993), a obe su prevedene na više svetskih jezika.¹⁷ Beogradski krug je tokom rata održavao veze sa sličnim organizacijama na teritoriji cele bivše države, a njegovi članovi su više puta obilazili mesta u BiH za vreme rata. Ovakvi stavovi izražavani su u časopisima *Vreme*, *Republika*, i *Borba*.

Danas, dvadeset godina kasnije, može se zaključiti da su isti faktori koji su odredili put beogradske kritičke inteligencije osamdesetih godina još uvek na snazi. Iako su rešenja koja je ta inteligencija predlagala bila umerena i projugoslovenska, bilo je, sa druge strane, dosta forsiranja stereotipnog mišljenja u formi viktimizacije sopstvenog naroda, teorije zavere i pojma „kontinuiranog genocida“, što je, zapravo, bilo usmereno na razbijanje Jugoslavije, i suštinski

¹⁶ J. Dragović Soso, p.d, 365.

¹⁷ Ljubiiša Vujošević, *Druga Srbija – deset godina posle. 1992-2002*, u: *Republika*, br 299.

suprotno praksi pregovora i kompromisa. Po mišljenju Jasne Dragović Soso, ovakav pristup dao je u stvari opravdanje upotrebi sile.¹⁸ Nacionalistički diskurs srpske intelektualne opozicije imao je tri pojavna oblika, međusobno povezana: jedan je bio problem „nesavladane prošlosti“ i traumatično istorijsko sećanje na genocid u NDH; drugi je bilo kršenje ljudskih i građanskih prava kao endemska pojava (jugoslovenski režim je u osnovi bio neliberalan) i povezivanje ljudskih prava sa kolektivnim pravima; a treći je bio međusobna interakcija nacionalizama na prostoru bivše države koja je dovela do radikalizacije. Zato je sada, u prevazilaženju te prošlosti, potrebno upravo to – suočavanje sa prošlošću, izgradnja institucija i mehanizama za zaštitu ljudskih prava i isovremena deradikalizacija svih regionalnih nacionalizama. Suočavanje mora biti kombinovano sa međuregionalnim dijalogom.

Summary:

Although the Serbian dissident intellectuals opted for moderate and pro-Yugoslav solutions they, nevertheless, promoted stereotypes as the model of thinking about the „other“, contrary to their primary vocation as intellectuals which should have been the promotion of critical thinking and argumentation. Those stereotypes comprised of assuming the role of victim to their own nation, the various conspiracy theories and the idea of „continuous genocide of the Serbs“. Such ideas aimed, in fact, at the dissolution of Yugoslavia, being essentially opposed to any sort of negotiations and compromise. According to the historian Jasna Dragović Soso, such approach offered a justification for the methods of reprisal and the use of force. The ethnic nationalism of the Serbian dissidents was expressed in three different, although interrelated ways: firstly, as a problem of „undigested past“ and the traumatic experience of the WWII genocide in the Independent State of Croatia; secondly, as the problem of human and citizens' rights in a basically unliberal Yugoslav society; and finally, the interaction of various ethnic nationalisms in the region, which led to the radicalisation of the crisis. That is why, in order to overcome the problem, we need to confront the past events with an open mind, to build institutions and mechanisms for the protection of human rights, and at the same time, to dull the edge of ethnic nationalism in the region. Dealing with the past must, therefore, be combined with the regional dialogue.

¹⁸ J.Dragović Soso, p.d, 368-374.

